

РОЗДІЛ І. ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННА СПРАВА

УДК 719.424

В.В. Вечерський

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ІСТОРИЧНИХ МІСТАХ

Стаття присвячена проблематиці комплексного збереження нерухомих пам'яток культурної спадщини та традиційного характеру середовища в історичних містах України. З огляду на це розглянуто характер і особливості такого професійного інструментарію пам'яток охоронців як науково-проектна документація: історико-архітектурні опорні плани, визначення меж і режимів використання історичних ареалів та зон охорони пам'яток.

Ключові слова: культурна спадщина, історичні міста, науково-проектна документація, історичні ареали, зони охорони пам'яток.

Поняття і термін «історичне населене місце» вперше з'явилися в українському законодавстві у 2000 р. – у Законі України «Про охорону культурної спадщини» [1, с. 143]. Список історичних населених місць України затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 878 [1, с. 551]. Він містить 401 населене місце – переважно міста, а також селища міського типу. Жодне село до цього списку не потрапило, тож буде цілком правомірним називати його списком історичних міст. Охорона нерухомих культурної спадщини в таких містах має свою специфіку – не тільки внаслідок комплексності й численності наявних пам'яток, а й виходячи з законодавчого припису про необхідність збереження традиційного характеру середовища [1, с. 144]. Ця двоєдина проблематика загострилася саме зараз, коли децентралізація зумовила поживлення містобудівної діяльності в історичних містах, а вимога наявності затвердженого історико-архітектурного опорного плану в кожному з цих міст може з 1 січня 2019 р. унеможливити таку діяльність там, де відсутня актуалізована науково-проектна документація. Під такою документацією розуміються, окрім історико-архітектурного опорного плану, ще й межі та режими використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів.

Цій проблематиці присвячено незначну кількість досліджень і публікацій, серед яких варто згадати докторську дисертацію колеги М. Бевза [2], статті О. Рибчинського [3, с. 120–126], С. Царенка [4, с. 713–717], а також публікації автора цієї статті. Монографію «Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць» присвячено дослідженням методів і форм збереження пам'яток та традиційного характеру середовища в історичних містах [5]. Аналогічні проблеми порушено і в нашій статті у фаховому архітектурознавчому виданні [6, с. 16–26]. Підсумковою на сьогодні можна вважати колективну наукову монографію «Історико-містобудівні дослідження Києва» [7], присвячену розробленню науково-проектної документації, яка включала коригування історико-архітектурного опорного плану, визначення меж

та режимів використання зон охорони пам'яток, визначення меж та режимів використання територій історичних ареалів Києва як провідного історичного міста України.

Коректність аналізу й слушність висновків згаданих досліджень не скасовують необхідності вивчення тієї ситуації, яка склалася в останні кілька років щодо охорони культурної спадщини в історичних містах. Є деякі системні речі, які стосуються всіх історичних міст і які дотепер не осмислені. Тому метою цієї статті є дослідження актуального стану охорони культурної спадщини в історичних містах з акцентуванням питань опрацювання науково-проектної документації як такої, що забезпечує системне збереження як пам'яток, так і традиційного характеру середовища.

Ще у 2001 р. Урядом було ухвалено рішення про те, що для кожного з історичних міст (401) необхідно:

розробити чи скоригувати розроблені раніше історико-архітектурні опорні плани;

на основі історико-архітектурних опорних планів розробити і затвердити у встановленому порядку:

- а) межі й режими використання історичних ареалів;
- б) межі й режими використання зон охорони пам'яток.

Усі проекти розпланування, забудови, реконструкції, що стосуються історичних ареалів цих міст, повинні бути б погоджуватися з центральним органом охорони культурної спадщини; з цим же органом слід було погоджувати програми і концепції соціально-економічного й культурного розвитку, оскільки вони заторкують питання просторового устрою і розвитку цих міст.

Але найважливіше – відповідно до чинного законодавства в цих містах органи місцевого самоврядування можуть створювати свої органи охорони культурної спадщини.

Постановою Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 р. № 909 затверджено Порядок визнання населеного місця історичним. Ним визначено, що після занесення міста до Списку має коригуватися генеральний план міста, який затверджується за погодженням з центральними органами охорони культурної спадщини. Пунктом 8 зазначена обов'язковість розроблення історико-містобудівних обґрунтувань, які мають передувати розробленню проектної документації на будівництво та реконструкцію об'єктів архітектури, розташованих у межах історичних ареалів [1, с. 565–567]. До речі, ця урядова постанова дотепер не скасована і не змінена, тож обов'язковість розроблення історико-містобудівних обґрунтувань лишається чинною, попри безвідповідальні заяви Мінкультури про те, що з 1 січня 2019 р. історико-містобудівні обґрунтування, нібито, скасовані [8, арк. 15–16].

Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 878 було доручено (п. 2) Держбуду разом з Радою міністрів АР Крим, обласними державними адміністраціями протягом 2001–2005 рр. продовжити роботу з виявлення та дослідження сіл для занесення їх до Списку історичних

населених місць України [1, с. 551]. Цей пункт так і не був виконаний і список історичних сіл України не підготовлений. Щоправда Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень Мінкультури у 2009–2010 рр. виконав масштабне дослідження щодо формування Списку історичних сіл України і склав попередній список на 117 позицій. Проте за наявними даними, загальний перелік історичних сіл України може становити понад 500 позицій. На жаль, усі роботи в цьому напрямі з 2014 р. припинені.

Для розроблення історико-архітектурних опорних планів історичних міст існує відповідна нормативна й методична база у вигляді ДБН Б.2.2–3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту» (ці державні будівельні норми замінили собою аналогічні від 2008 р.). Ще у 2010 р. ми проаналізували наявність історико-архітектурних опорних планів історичних міст України й дійшли висновку, що ці документи розроблені в різні роки тільки по 160 історичних населених місцях (містах і смт), що становить 40% від їх загальної кількості; при цьому 114 з них, або 71% уже на той час застаріли і потребували коригування. Найкраще були забезпечені історико-архітектурними опорними планами історичні міста АР Крим, Миколаївська, Чернівецька і Сумська області; найгірше – міста Волинської, Закарпатської, Кіровоградської, Луганської, Хмельницької областей. Станом на початок 2019 р. ця невтішна ситуація принципово не змінилася: Міністерство культури України щорічно розглядає на предмет погодження від 5 до 10 історико-архітектурних опорних планів історичних міст, проте чимало з них дотепер не мають легітимних історико-архітектурних опорних планів, а значна частина має ці документи безнадійно застарілими. Звітуючи Верховній Раді України у квітні 2018 р., Міністерство культури України визнало, що тільки 23% з 401 історичного міста України мають затверджені історико-архітектурні опорні плани [8, арк. 10]. Про ступінь критичності наявної на сьогодні ситуації свідчить хоча б те, що найвідоміші, найбільші та найцінніші історичні міста України – Київ, Львів і Чернівці – станом на 1 січня 2019 р. не мають легітимних історико-архітектурних опорних планів.

З цим питанням нерозривно пов'язане й інше, не менш важливе: визначення історичних ареалів міст та режимів їх використання. Питанням історичних ареалів присвячено спеціальний нормативно-правовий акт. Це Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць. Його затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 318 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 92). Тут містяться критерії визначення меж історичних ареалів населених місць та вимоги щодо охорони зосереджених на їхніх теренах об'єктів культурної спадщини, збереження традиційного характеру середовища. Документ також визначає принципи обмеження господарської діяльності на території цих ареалів та особливості їх взаємозв'язку з іншими частинами на-

селених місць. Встановлено, що межі історичних ареалів населених місць визначаються при опрацюванні історико-архітектурних опорних планів. Наявна сьогодні ситуація з визначенням меж і режимів використання історичних ареалів в історичних містах України дозволяє впевнено стверджувати провал цієї роботи в масштабах усієї країни. Так, за матеріалами моніторингу наказів Міністерства культури України, з 401 історичного міста України тільки 80 (тобто 20%) мають розроблені й затверджені в установленому порядку історичні ареали, що залишає комплекси пам'яток і традиційний характер середовища інших історичних міст юридично незахищеними.

Згідно з Законом України «Про охорону культурної спадщини» з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, комплексів (ансамблів) навколо них повинні встановлюватися зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Сьогодні ці питання регламентують ДСТУ Б Б.2.2–10:2016 «Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування». Основна методична вимога щодо цієї науково-проектної документації полягає в тому, що зони охорони пам'яток разом з територіями пам'яток мають становити в кожному історичному місті цілісну взаємопов'язану систему спеціально виділених територій, на яких докладно регламентується землекористування, будівництво та інша господарська діяльність з метою забезпечення збереження нерухомої культурної спадщини у комплексі з пов'язаними природними та антропогенними ландшафтами. Ці території можна охарактеризувати як форму захисту і збереження нерухомої культурної спадщини шляхом регулювання середовища. Оскільки зони охорони пам'яток повинні забезпечувати належний містобудівний режим у межах розташування та композиційно-видового впливу об'єктів спадщини, ці зони не можуть бути запроєктовані без вичерпних наукових досліджень.

Ситуація з опрацюванням меж і режимів використання зон охорони пам'яток в історичних містах України аналогічна тій, яка зазначена вище стосовно історико-архітектурних опорних планів та історичних ареалів: 75–80% міст потребують якщо не розроблення, то принаймні коригування зон охорони пам'яток.

Підводячи підсумки й опрацьовуючи перспективи щодо розвитку описаної ситуації в правильному напрямі, варто підкреслити, що найдієвішими заходами, які можуть практично забезпечити містобудівну охорону та збереження нерухомих пам'яток у комплексі зі збереженням традиційного характеру середовища історичних міст є:

1 – дослідження архітектурної та містобудівної спадщини з метою виявлення об'єктів цієї спадщини, які заслуговують занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, підготовка облікової документації (у т. ч. паспортизація пам'яток) та здійснення процедури експертної оцінки з подальшою державною реєстрацією таких об'єктів; в іс-

торичних містах найдоцільніше провадити ці дослідження при розробленні історико-архітектурних опорних планів;

2 – розроблення історико-архітектурних опорних планів історичних міст;

3 – опрацювання проектів зон охорони пам'яток з подальшим затвердженням меж і режимів використання зон охорони пам'яток дискретно чи у межах всього історичного міста;

4 – визначення історичних ареалів міст та затвердження їх меж і режимів використання;

5 – інтеграція зазначеної вище науково-проектної документації в розроблення (коригування) генеральних планів відповідних історичних міст.

Найважливішими практичними заходами є розроблення історико-архітектурних опорних планів та проектів зон охорони пам'яток. Вони мають практичний сенс тільки в комплексі і в єдиній послідовності, коли результати розроблення історико-архітектурного опорного плану втілюються в проекті зон охорони пам'яток та науково-проектній документації з визначення меж і режимів використання історичних ареалів. Тільки повний комплекс цих робіт, проведених послідовно і в короткий термін (1–2 роки), єдиною групою фахівців, може забезпечити результативність заходів містобудівної охорони культурної спадщини і традиційного характеру середовища. Прикладом успішно здійсненої такої роботи є м. Глухів.

У містобудівній документації – генеральних планах і детальних планах територій історичних міст історико-архітектурні опорні плани, межі історичних ареалів та зони охорони пам'яток є основою для прийняття проектних рішень щодо забезпечення охорони нерухомої культурної спадщини, розпланування та забудови. На сьогодні частина генеральних планів міст, розроблених протягом 2000–2018 рр., включають історико-архітектурний опорний план, зони охорони пам'яток, межі й режими використання історичних ареалів як основу стратегії подальшого розвитку цих міст (Одеса, Чернівці, Суми, Миргород, Біла Церква, Васильків, Ізмаїл, Тростянець, Глухів та ін.). Але значно більша кількість історичних міст позбавлена цих атрибутів цивілізованого розвитку.

З огляду на це можна зробити висновок, що в Україні протягом наступного десятиріччя (2020–2030 рр.) необхідно комплексно опрацювати науково-проектну документацію по більш ніж 300 історичних міст. З цього випливає, що відповідні науково-проектні організації, спеціалізовані у сфері охорони культурної спадщини, мають щорічно опрацьовувати до 30 історичних міст, що потребуватиме щорічного фінансування до 30 млн. грн.

Практика містобудівної діяльності в історичних містах висуває нові завдання, для вирішення яких необхідно оновлювати нормативно-правовий інструментарій. У цьому сенсі найскладнішою групою проблем є питання ідентифікації та забезпечення збереження територій та об'єктів, визначених пам'ятками ландшафту та містобудування. Необхідно також розробити окремі нормативно-правові акти (або до-

повнити існуючі) в частині забезпечення збереження архітектурної та містобудівної спадщини в сільських населених місцях і поза межами поселень, оскільки ця проблематика має свою специфіку й задовільно вирішується тільки в разі створення державного історико-культурного заповідника.

Подальше розроблення нових та удосконалення чинних нормативно-правових актів потребує випереджального розвитку науково-дослідних і науково-проектних робіт у цій сфері, а також обов'язкову практичну апробацію пропонованих методик і правових механізмів.

ПОСИЛАННЯ

1. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. – Чернівці: ВАТ «РВК «Деснянська правда», 2011. – 796 с.
2. Бевз М. Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України). Автореф. дис. доктора архітектури: 18.00.01 / Харківський державний технічний університет будівництва і архітектури. – Харків, 2004. – 34 с.
3. Рибчинський О. Місцева громада та збереження спадщини в контексті ревіталізації ринкових площ історичних міст України // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – Вип. 42. К.: КНУБА, 2016. – С. 120–126.
4. Царенко С., Білоус М. Актуальні проблеми охорони та збереження пам'яток архітектури // Містобудування та територіальне планування. – Вип. 50. – К.: КНУБА, 2013. – С. 713–717.
5. Вечерський В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць / В. Вечерський. – К.: НДІГІАМ, 2003. – 560 с.
6. Вечерський В. Проблеми збереження традиційного характеру середовища м. Києва містобудівними засобами // Міжнародний семінар «Проблеми та досвід збереження історичних територій та об'єктів культурної спадщини». Тези доповідей. – К.: АртЕк, 2002. – С. 48–51.
7. Історико-містобудівні дослідження Києва / За ред. Вечерського В.; Відп. за вип. Сердюк О. – К.: Фенікс, 2011. – 454 с.
8. Лист Кабінету Міністрів України Верховній Раді України від 13.04.2018 р. № 5164/0/2–18.

Вечерський В.В. Охрана культурного наследия в исторических городах

Статья посвящена проблематике комплексного сохранения недвижимых памятников культурного наследия и традиционного характера среды в исторических городах Украины. С учетом этого рассмотрен характер и особенности такого профессионального инструментария памятниковоохранителей как научно-проектная документация: историко-архитектурные опорные планы, определение границ и режимов использования исторических ареалов и зон охраны памятников.

Ключевые слова: культурное наследие, исторические города, научно-проектная документация, исторические ареалы, зоны охраны памятников.

Veckersky V.V. Protection of cultural heritage in historic cities

The article is devoted to problems of complex preservation of immovable monuments of cultural heritage and traditional nature of the environment in historical cities of Ukraine. In view of this, the nature and features of such professional equipment of historic preservation as scientific and project documentation are considered: historical and architectural master plans, definition of limits and modes of use of historical habitats and areas of protection of monuments.

Key words: cultural heritage, historical cities, scientific and project documentation, historical areas, areas of protection of monuments.

20.01.2019 р.

